„Sametová“ zkušenost

*Studentští revolucionáři z listopadu 1989, Václav Havel
a (nepolitická) politika¹*

Jana Wohlmuth Markupová

Sedmnáctého listopadu 1989 se na pražském Albertově sešlo několik desítek tisíc lidí, aby společně uctili památku studenta Jana Opletala a aby si připomněli padesáté výročí uzavření českých vysokých škol nacisty. Právě to bylo důvodem, aby se organizace shromáždění ujali sami vysokoškolští studenti a studentky, sdružení jak pod pražskou organizací Socialistického svazu mládeže (SSM), tak pod Nezávislým studentským sdružením (STUHA). Díky záštitě SSM se jednalo o oficiálně povolenou akci; koneckonců i proto se k ní nepřihlásila žádná disidentská iniciativa a sami disidenti (především ze starší generace) se jí záměrně neúčastnili, aby tím neohrozili její konání.

Původně plánovaný průběh akce se však od minulosti rychle obrátil k současnosti, když vysokoškoláci a spříznění účastníci začali dávat hlasitě najevo svou nespokojenost se stavem tehdejších věcí. Navzdory tomu, že pochod na rozdíl od pietního shromáždění nebyl povolen, vydali se demonstrovat do centra města. Násilný zásah bezpečnostních složek na Národní třídě následně rozpoutal sérii předem neplánovaných událostí, které vyústily do celospolečenského protestního hnutí.

1 Následující text vychází z kapitoly Jany Wohlmuth Markupové „Variace revoluce“ v knize Miroslava Vaňka a kol. *Sto studentských evolucí: Vysokoškolští studenti roku 1989. Životopisná vyprávění v časosběrné perspektivě*, která vyjde ještě v tomto roce v nakladatelství Academia.

Jak známo, jeho výsledkem byl pád vlády jedné strany a změna politického zřízení v Československu – *sametová revoluce*.²

Sto studentských evolucí

Samotné revoluční dění na konci roku 1989 a role vysokoškolského studentstva v něm jsou dnes již dobře historicky zpracovanými tématy. Co se však v životech studentů a studentek, kteří aktivně vstoupili do tehdejších událostí, odehrálo poté v následujících letech, jak tyto události s odstupem času reflektují a v čem je ovlivnily? Právě tyto otázky se staly výchozí platformou výzkumného projektu „Studentská generace roku 1989 v časosběrné perspektivě: Životopisná interviews po dvaceti letech“ pod vedením Miroslava Vaňka, jehož výsledky přinese publikace *Sto studentských evolucí*.³ Projekt tak navazuje na orálněhistorický výzkum Milana Otáhalá a Miroslava Vaňka, který představila publikace *Sto studentských revolucí* před dvaceti lety.⁴ Zatímco v prvním projektu se autoři zaměřovali především na to, jak někdejší vysokoškolští studenti a studentky vzpomínali na život před rokem 1989 a na události revolučních dní, v jeho pokračování šlo o to zjistit, co se stalo v jejich životech od počátku devadesátých let do současnosti.

Na tuto otázku se od ledna 2017 do listopadu 2018 snažil nalézt odpovědi devítičlenný tazatelský tým, jehož součástí jsem byla a který realizoval rozhovory se stovkou narátorů, bývalých studentských revolucionářů z devíti regionů České republiky.⁵ Jednaosmdesát narátorů a narátorek se účastnilo i původního projektu z devadesátých let, zbývajících devatenáct bylo nových a rozhovory s nimi byly vedeny od počátku jejich osobní historie, nikoli až od sametové revoluce.⁶ Až na výjimky⁷ jsme se všemi narátory natočili dva rozhovory: osobní životní příběh (volně vyprávění

2 Jelikož je tento výraz užíván v orálněhistorickém projektu, z něž tento článek vzešel, je třeba hned na začátku říci, že jsme si hodnotového zabarvení tohoto termínu byli vědomi a záměrně jsme jej proto nevnašeli do rozhovorů dříve, než jej buď použili sami narátoři, nebo alespoň jeho preference nebyla zřejmá z jejich dalších vyjádření. Ostatně právě fakt, že většina narátorů odmítala jakákoli hanlivá či relativizující pojmenování událostí z konce roku 1989, svědčí o tom, že je nazírají stále pozitivně, byť některé momenty v jejich průběhu či následující dění hodnotí třeba kriticky.

3 VANĚK, Miroslav a kol.: *Sto studentských evolucí: Vysokoškolští studenti roku 1989. Životopisná vyprávění v časosběrné perspektivě*. Praha, Academia 2019, v tisku.

4 OTÁHAL, Milan – VANĚK, Miroslav: *Sto studentských revolucí: Studenti v období pádu komunismu – životopisná vyprávění*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1999. Na podzim 2019 se chystá druhé, doplněné vydání této knihy v nakladatelství Karolinum.

5 Tazatelské role se ujali Miroslav Vaněk, Petra Schindler-Wisten, Veronika Pehe, Jana Wohlmuth Markupová, Lucie Marková, Pavlína Havlová, Lucie Rajlová, Lenka Krátká a Pavel Mücke.

6 Důvody, proč jsme s některými narátory již nedokázali natočit další sadu rozhovorů, se různí: na část narátorů jsme nenašli kontakt, někteří rozhovor odmítli. Dva narátoři již bohužel zemřeli. (Blíže viz SCHINDLER-WISTEN, Petra: Metodika a praxe po dvaceti letech. In: VANĚK, M. a kol.: *Sto studentských evolucí*, s. 16–28, v tisku.)

7 Se třemi narátory byl nahrán pouze první rozhovor (v jednom případě byly oba rozhovory z časových důvodů spojeny do jednoho), s další narátorkou byly pořízeny rozhovory tři.

od roku 1990, respektive od dětství) a interview, pro které jsme až po prvním kole rozhovorů formulovali na poradách výzkumného týmu tematické okruhy.⁸ Všechny rozhovory byly nahrávány na diktafon a následně přepsány profesionální přepisovatelkou, sedmašedesát rozhovorů bylo alespoň zčásti navíc zachyceno ještě na videokameru. Všichni tazatelé či tazatelky a následně autoři či autorky připravované knihy *Sto studentských evolucí* měli přístup ke všem rozhovorům pořízeným v obou fázích projektu (v devadesátých letech i v současnosti) a pracovali s nimi.

Přestože se odpovědi na úvodní otázku „Co se stalo ve Vašem životě od roku 1990 do současnosti?“ lišily v jednotlivých příbězích, stále je cosi spojovalo. Tímto pojít-
kem se ukázala být právě sametová revoluce, respektive konkrétněji vlastní osobní prožitek z těchto dní. Přestože jsme narátory explicitně vyzývali, aby nám vyprávěli o svém životě od devadesátých let do současnosti, nejenže často měli potřebu obsáhnout ve svém vyprávění i konec roku 1989, ale – což je v tomto ohledu daleko podstatnější – k listopadu 1989 odkazovali i ve chvíli, kdy hovořili již o *současnosti*. Sametová revoluce se tak v těchto rozhovorech nestala jedním z *minulých prožitků* „našich“⁹ narátorů a narátorek, ale daleko spíše *referenčním bodem*, a to pro minulost, současnost a koneckonců i budoucnost.¹⁰

Toto zjištění nás posléze vedlo ke snaze motiv sametové revoluce v oné obrovské šíři nově pořízených orálněhistorických pramenů hlouběji rozpracovat, a to v několika rovinách: ve vztahu narátorů a narátorek k sobě navzájem a ke generacím jejich dětí a rodičů (kapitola „Generace“ Miroslava Vaňka),¹¹ ve vztahu k nazírání jejich vlastního porevolučního mládí v devadesátých letech (kapitola „Zlatá devadesátá?“ Veroniky Pehe)¹² a konečně ve vztahu k samotnému osobnímu prožitku sametové

8 Byly to následující okruhy: Jaká je Vaše první asociace, když se řekne listopad 1989? Zkušenost roku 1989 a její vliv na Vaši současnou angažovanost? V roce 2017 se oslavy listopadu 1989 nesly v duchu hesla „Díky, že můžeme!“ – ztotožňujete se s tímto heslem? Kde si myslíte, že je Vaše společenské místo jako „příslušníků studentské generace roku 1989“? Jak vnímáte neangažované studenty v listopadu 1989? Jaký je Váš pohled na tehdejší SSM? Jak reflektujete poslední prezidentské volby, respektive aktuální politickou situaci? Cítíte nostalgii po 90. letech? Jak si představujete budoucnost? Jak si přejete, aby vypadala budoucnost (osobní či rodinná, resp. společenská)? Jaké máte vztahy s rodiči a dětmi, tedy s dalšími generacemi? Ptají se Vás děti na 17. listopad? (Potřebujete vysvětlovat, co se stalo v roce 1989?) Když si představíte sebe v roce 1989 a dnes, v čem jste se změnili? Jaké jsou Vaše osobní životní mezníky?

9 V tomto textu budu dále používat označení *naši narátoři* (eventuálně *naše rozhovory*) již bez uvozek. Termín označuje toliko skupinu lidí, kteří nám – tj. celému tazatelskému týmu – byli ochotni poskytnout svá vyprávění v rámci daného projektu.

10 Bezesporu by se dalo namítnout, že narátoři k listopadu 1989 častěji odkazovali právě proto, že byli k rozhovoru (znovu) osloveni právě v rámci projektu o studentech a studentkách, kteří se ho aktivně účastnili. Na druhou stranu nám ale narátoři (studentští revolucionáři) z valné většiny neposkytovali rozhovor poprvé a samotným událostem listopadu 1989 se hojně věnovali již v první fázi projektu v 90. letech. Domnívám se tedy, že výše zmíněná námitka není v tomto případě natolik silná, aby zásadně oslabilu sílu motivu revoluce v životopisných vyprávěních.

11 VANĚK, Miroslav: Generace. In: VANĚK, M. a kol.: *Sto studentských evolucí*, s. 71–138, v tisku.

12 PEHE, Veronika: Zlatá devadesátá? In: *Tamtéž*, s. 185–222.

revoluce a další veřejné činnosti, jíž jsem se ujala já (kapitola „Variace revoluce“).¹³ Od počátku mě totiž zajímalo, jak se takový úspěch ve snaze o změnu společenských poměrů (navíc v tak mladém věku) může propsat do dalších životních osudů někdejších revolucionářů.

Všechny zmiňované roviny, respektive typy vztahů našich narátorů z řad někdejších studentských revolucionářů tak spojuje jedna premisa: listopad 1989 pro ně není „jen tak nějaké datum“, nýbrž moment v české (československé) i jejich osobní historii, se kterým si spojují určité konkrétní hodnoty, názory či konsekvence. A není pro ně ani pouze „jednou z událostí velkých dějin“, ale čímsi víc: symbolem.

Pro uchopení této symboliky nám byl metodologicky nápomocný koncept symbolického centra, který definoval Miloš Havelka, především ve svých pracích věnovaných takzvanému sporu o smysl českých dějin.¹⁴ Zatímco však Havelka pracuje s uvedeným konceptem s cílem analyzovat, jak nakládají vybraní autoři s klíčovými událostmi českých dějin, které sami obvykle nezažili či jistě nebyli jejich klíčovými aktéry, v našem projektu je tento konstruktivistický přístup transponován vzhledem k jinému typu pramenů i výzkumnému záměru. Jestliže předmětem Havelkových interpretací jsou psané texty reflektující určité historické události a spojující s nimi jisté soubory idejí, významové perspektivy a hodnotové komplexy, díky nimž se tyto události mohou proměnit v symbolická centra historického vědomí, v orálněhistorickém výzkumu je to tazatel, kdo do značné míry inspiruje a generuje vyprávění o nějaké události (samotný obsah a smysl vyprávění je však již samozřejmě v gesci narátorů). Naším cílem také nebylo analyzovat samotné symbolické centrum, tedy sametovou revoluci jako takovou,¹⁵ ale s pomocí zmíněného konceptu pochopit a popsat, jaké různé role tato událost sehrála v životech (kariérách, vztazích, myšlení, postojích, ambicích, sebereflexi a podobně) jejich aktérů. Následující text se pak konkrétně soustředí na otázku, jak osobní zážitek z listopadové revoluce ovlivnil někdejší studentské revolucionáře v jejich dalším občanském a politickém angažmá.

13 WOHLMUTH MARKUPOVÁ, Jana: Variace revoluce. In: *Tamtéž*, s. 139–184.

14 HAVELKA, Miloš (ed.): *Spor o smysl českých dějin*, sv. 1: 1895–1938; sv. 2: 1938–1989. *Posuny a akcenty české otázky*. Praha, Torst 1995 a 2006; TÝŽ: *Dějiny a smysl: Obsahy, akcenty a posuny „české otázky“ 1895–1989*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2001; TÝŽ: Co může znamenat „filozofie“ v tzv. „filozofii dějin“. In: *Dějiny – teorie – kritika / History – Theory – Criticism*, roč. 1, č. 2 (2004), s. 191–211. To však neznamená, že by nebylo možno pořízené orálněhistorické prameny analyzovat i jiným způsobem, například diskurzivně. Pro eventuální další výzkum jsou všechny rozhovory zájemcům přístupné v Digitálních sbírkách Centra orální historie Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i.

15 To by navíc nebylo ani příliš obsažné, jelikož se ukázalo, že tuto událost naplňují symbolicky či hodnotově všichni narátoři *de facto* stejně: jsou přesvědčeni, že v listopadu 1989 šlo především o svobodu a demokracii, a na tomto jejich názoru se během doby nic nezměnilo (jak jsme dokázali upozorovat díky časosběrné povaze našeho projektu).

Shromáždění studentů a zaměstnanců Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze dopoledne 20. listopadu 1989. Děkan Antonín Vaněk (u mikrofonu) právě odrazuje od účasti ve stávce. Sedící zleva členové stávkového výboru Vlastimil Ježek, Monika Pajerová a Jan Dus (otočení), neurčený muž, předseda fakultního výboru KSČ Zdeněk Veselý, proděkan Jan Kuklík, předseda závodního výboru ROH Václav Marek, proděkanka Růžena Mužíková (foto soukromý archiv Vlastimila Ježka)

Typologie vztahování k sametové revoluci

Než však přistoupím k hledání odpovědi na uvedenou otázku, je zapotřebí alespoň částečně shrnout výsledky první části mého výzkumu, který představí kapitola „Variace revoluce“ v knize *Sto studentských evolucí*. Charakterizují zde, jakými hodnotovými obsahy nárátoři symbolicky naplňují sametovou revoluci, a zároveň definují tři ideálnětypické¹⁶ strategie jejich vztahování k sametové revoluci, respektive

16 Přidržuji se zde pojmu ideálního typu jako analytického nástroje ke zkoumání sociální reality, jak jej uvedl do sociálních věd Max Weber. V kontextu tohoto projektu jako výzkumnice definuji modelové strategie nárátorů ve vztahu k vlastní minulé zkušenosti revoluce, aniž by je sami nárátoři takto explicitně pojmenovávali. (Viz STORCHOVÁ, Lucie a kol.: *Koncepty a dějiny: Proměny pojmů v současné historické vědě*. Praha, Scriptorium 2014, s. 52.)

k vlastnímu osobnímu zážitku z ní. Tuto typologii konstruuji z pořízených rozhovorů na základě toho, jak v nich bývalí studenti a studentky symbolicky zacházejí se svou revoluční zkušeností. Zatímco na hodnotové náplni je mezi narátory shoda, způsoby, jakými se tato zkušenost projevila v jejich životech s ohledem na vlastní veřejné angažmá, se již různí. Téměř všichni uváděli, že sametová revoluce pro ně znamená svobodu a demokracii. V tomto smyslu nejsou vzhledem k širší populaci nikterak výjimeční, neobvyklá je ve srovnání s jinými skupinami společnosti zřejmě jen tak vysoká míra konsenzu v hodnocení události z listopadu 1989. Vzájemně se však rozcházejí ve strategiích, jejichž prostřednictvím se vztahují k vlastní osobní zkušenosti z listopadové revoluce a k perspektivám další účasti na veřejném dění, které se od ní odvíjely. Charakteristické způsoby, jimiž se nárátoři vztahují k vlastní revoluční minulosti, lze popsat pomocí tří následujících ideálních typů: A) revoluce jako „závazek“, B) revoluce jako „splněná povinnost“, C) revoluce jako „připravená náhoda“.¹⁷

Nejsilnější – jak soukromě, tak veřejně – je vztah k revoluci u první skupiny. Tito nárátoři a nárátky často hovoří o tom, že je zážitek (a úspěch) sametové revoluce inspiroval, či přímo předurčil i do budoucna k občanské angažovanosti a „péči o polis“. U velké části těchto někdejších revolucionářů lze vypozařovat nejen radost z výsledků revoluce, ale dokonce pocit zodpovědnosti za její důsledky, tedy za to, co se děje v české společnosti od roku 1990 do současnosti. Z tohoto nastavení mysli vychází vědomí určitého závazku dál se o věci veřejné zajímat a pokoušet se je napravit či upozorňovat na problematický stav.

Pro druhou skupinu nárátorů a nárátoerek je osobní zážitek revoluce pravděpodobně neméně silný v soukromé rovině, přesto se však již příliš nepromítá do jejich veřejného života. Zatímco u první skupiny s prožitkem a úspěchem revoluce vznikl (nebo byl zásadně posílen) jakýsi až metafyzický závazek ke starosti o své okolí, u druhé skupiny jako by byla tato „povinnost“ úspěchem revoluce naopak „splněna“ a aktivní závazek starat se o svět kolem sebe přecházel na ty, kteří „si svou revoluci ještě neprožili“, tedy na mladší generaci. Jestliže pro příslušníky první skupiny je revoluce kontinuální proces, který je dosud otevřený a ovlivňuje jejich životy i v současnosti, pro skupinu druhou se naopak jedná o zkušenost uzavřenou a do veřejného života z ní *explicitně* nic nevstupuje.

U třetí skupiny, v jejímž pracovním označení je záměrně přítomen oxymóron, jsem vypozařovala pravděpodobně nejslabší vztah k revoluci ve svých projevech, nicméně

17 S obezřetností lze říci, že početně výrazně převažovaly první dvě skupiny a nejmenší byla skupina třetí, přičemž jejich vzájemný poměr byl zhruba 5:4:1. Tato čísla však nelze považovat za konečná, jelikož někteří nárátoři ještě během výzkumu přecházeli z jedné skupiny do druhé (nejčastěji mezi skupinami A a B, a to oběma směry). Tyto „přestupy“ byly nejčastěji podmíněny dvěma typy motivací: buď již byl dotyčný natolik nespokojen s politickým stavem země, že se rozhodl opět více veřejně angažovat (B→A), nebo naopak přehodnotil své priority (obvykle pod vlivem nějaké změny v osobním životě) a dal namísto občanského či politického angažmá přednost svému zaměstnání či ještě častěji rodině (A→B). Skupina C, jejíž příslušníci sdílejí trvalejší pochybnost o samotné smysluplnosti občanských aktivit, byla v tomto ohledu nejstabilnější.

Studentská demonstrace na konci listopadu 1989 v Liberci (foto Milan Drahoňovský, repro z programového katalogu výstavy Jany Patkové a Milana Drahoňovského Liberec 89, sametová revoluce)

v soukromé rovině zde stále převažuje pozitivní hodnocení události. Z vlastního zapojení do revoluce však pro tyto narátory a narátorky nic zvláštního nevyplývá, protože svou účast považují spíše za náhodu: stejně jako oni mohl na jejich místě stanout kdokoli jiný. Ale co víc, na rozdíl od narátorů z předchozích dvou skupin mají pochyby o tom, zda to byli skutečně vysokoškolští studenti, kdo svou občanskou aktivitou rozpoutal sérii událostí, které vedly k pádu starého režimu, anebo zda nebyl celý přechod k jinému režimu „předpřipraven“ někým jiným a oni sami v něm nesehráli pouze svoji – předem nevědomě určenou – úlohu. Pozoruhodné nicméně je, že tento názor obvykle není zakotven v nějakých bizarních konspiračních teoriích, ale daleko spíše v pragmatickém zhodnocení tehdejší mezinárodní situace a postavení vedoucích mocností.

Právě s pohledem na možnosti občanů změnit svou aktivitou situaci v zemi ostatně vede jedna z pomyslných dělicích linií mezi stovkou našich narátorů: jestliže pro první dvě skupiny byla sametová revoluce fakticky vítězstvím občanů, a nemají tedy pochyby o smysluplnosti občanské aktivity (liší se pouze v tom bodě, jestli

sami mají být ještě angažovaní, nebo již nikoli), pro příslušníky třetí skupiny je takové uvažování příliš idealistické a sami smýšlejí daleko pragmatictěji. Nejlépe to ilustruje následující výrok: „Vždycky to nějak dopadne a jde v podstatě jenom o koryta.“¹⁸ S ohledem na tento podstatný rozdíl je vcelku logické, že následující řádky se budou týkat ponejvíce prvních dvou (zároveň nejpočetnějších) skupin, zatímco třetí, „pragmatická“ skupina bude spíš v pozadí.

Vyprávění příslušníků všech tří skupin přesto spojovalo ještě něco více než „jen“ zážitek revoluce – tímto momentem je personalizace revoluce, respektive jejích výsledků, v osobě Václava Havla. Právě Havel byl ze všech osobností českého i zahraničního veřejného života v našich rozhovorech zmiňován nejčastěji, ovšem ve vyprávěních hrál různou roli. Jakožto významný podporovatel a zastánce občanské společnosti a angažovanosti figuroval zejména v rozhovorech s příslušníky prvních dvou skupin. Ve skupině třetí, pro kterou občanská aktivita není tak jednoznačně smysluplná, sehrával roli méně explicitní a směrodatnou.

Narátoři v první skupině měli dokonce tendenci srovnávat sebe samy s Václavem Havlem, případně ještě s Jiřím Dienstbierem starším a dalšími disidenty, kteří se po sametové revoluci ujali vedoucích rolí v transformujícím se státě. Odchody těchto významných osobností v bývalých studentech a studentkách, kteří se k sametové revoluci vztahují tímto prvním způsobem, ještě posílily pocit zodpovědnosti za věci veřejné. Bezesporu k tomu přispívá i prosté věkové srovnání: jestliže našim narátorům bylo v době konání rozhovorů mezi šestačtyřiceti a pětadesáti lety, pak je zřejmé, že se jedná o podobnou životní fázi, kterou během sametové revoluce procházeli Havel a Dienstbier: prvnímu bylo v listopadu 1989 třiapadesát let, druhému o rok méně. Toto uvědomění spolu s pocitem zodpovědnosti a osobním vztahem ke klíčové události revoluce v této skupině ústí, zjednodušeně řečeno, do apelativního závěru: „Teď už je to opravdu jenom na nás a zase na lidech, kteří jsou mladší, jsou z vaší generace.“¹⁹

Je-li řeč o generačních srovnáních, část narátorů a narátorek dokonce obě zmíněné osobnosti považuje téměř za své vzory. To někdy platí i pro skupinu jejich „předchůdců“ – účastníky studentské stávky z roku 1968. Takto se k nim přihlásila například Monika MacDonagh-Pajerová:

„...ta skupina v těch šedesátých letech, ti četli ty samé knížky, učili se němec-
ky, francouzsky, cestovali, vzdělávali se, byli opravdu intelektuálové v pravém
slova smyslu. Naše skupina byla tak heterogenní společenství lidí. (...) To byl
úplný zázrak, že se nám to [revoluce] podařilo. (...) Ale v tom je ten zádrhel,
že ta generace nad námi, to byla strašně výjimečná generace lidí, kteří zažili

18 Záznam rozhovoru s Jindřichem Juříčkem, interview vedla Jana Wohlmuth Markupová 31.8.2017 v Brně. Záznamy všech rozhovorů jsou dostupné ve Sbírkách Centra orální historie Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i..

19 Záznam rozhovoru s Monikou MacDonagh-Pajerovou, interview vedla Jana Wohlmuth Markupová 22.2.2017 v Praze (Sbírky COH ÚSD AV ČR, v.v.i.).

rok 1968, Chartu, disent, pak sametovou revoluci a období, kdy byli u moci a mohli ty věci ovlivňovat. (...) A ta generace odchází.“²⁰

Nabízí se však otázka, proč se naši narátoři – zejména z první skupiny – daleko více neangažují aktivně v politice, pokud o osobnostech typu Václava Havla či Jiřího Dienstbiera hovoří téměř jako o svých vzorech, hodných následování? A nesehrála v této většinové zdrženlivosti (přinejmenším ve vztahu k působení v politických stranách na celostátní úrovni) paradoxně nějakou roli právě revoluční zkušenost před třiceti lety?

Václav Havel ve vzpomínkách narátorů

Vztah mezi studentskými revolucionáři a Václavem Havlem by nepochybně vydal na samostatnou knihu a bylo by k němu zapotřebí ještě dalšího mnohostranného výzkumu. Pro účely tohoto článku je nejpřiléhavější stopovat symbolický vliv Václava Havla na jejich vztahování k sametové revoluci, a tedy i na jejich případné pozdější veřejné angažmá. Je přitom třeba říci, že otázku po významu Václava Havla pro studentské revolucionáře jsme si v našem tazatelském týmu nepřipravili předem a v rozhovorech s nimi toto téma vyplynulo většinou spontánně samo, bez našeho explicitního vyzvání.

Není to samozřejmě příliš překvapivé: pakliže studenti a studentky byli těmi, kdo revoluci v listopadu 1989 nastartovali, Václav Havel je nepochybně nejznámější osobností, která je s ní spojována. Vyjednávání o tom, aby Havla podpořili v prezidentské kandidatuře, sice nebylo nikterak hladké,²¹ nicméně již 8. prosince 1989 Šimon Pánek jakožto zástupce studentstva na zasedání rozšířeného krizového štábu Občanského fóra prohlásil (v zestručněném zápise Jiřího Suka): „Havel je pro studenty zárukou čistého a morálního přechodu k demokracii. Bude vždy stát na svém místě a ani v krizových situacích z něj neustoupí. Nepodlehne svodům moci.“²² O dva dny později již studentský tiskový mluvčí Michal Sedláček jasně sdělil: „Chtěli bychom říci, že reprezentanti studentů podporují novou vládu, její úsilí a na nedělním zasedání se také jednoznačně vyslovili pro kandidaturu V. Havla na úřad prezidenta. Jsou přesvědčeni, že osobnost tohoto člověka by mohla poskytnout právě ty záruky, po nichž volají.“²³ A sám Havel si tento vzájemný vztah mezi ním (respektive Občanským fórem) a studenty uvědomoval, koneckonců se o něm v pozitivním smyslu zmínil hned ve svém prvním prezidentském projevu.²⁴

20 *Tamtéž.*

21 Viz OTÁHAL, M. – VANĚK, M.: *Sto studentských revolucí*, s. 178.

22 SUK, Jiří: *Labyrintem revoluce: Aktéři, zápletky a křižovatky jedné politické krize (od listopadu 1989 do června 1990)*. Praha, Prostor 2009, s. 206.

23 Události 10. prosince 1989. In: *Demokratická revoluce 1989* [online]. © ÚSD AV ČR, v.v.i. 2009 [cit. 2019-03-14]. Dostupné z: <http://www.89.usd.cas.cz/cs/udalosti.html>.

24 Novoroční projev: 1. 1. 1990. In: HAVEL, Václav: *Projevy z let 1990–1992; Letní přemítání*. Ed. Jan Zelenka. (Spisy, sv. 6.) Praha, Torst 1999, s. 9–19.

Sami narátoři Havla často zmiňovali v obou fázích orálněhistorického projektu, nicméně způsob, jakým o něm vyprávěli, se dost významně posunul. Jestliže v devadesátých letech byl jedním z nejvyšších státních představitelů, aktivním politikem i veřejným komentátorem společenského dění, druhou sérii rozhovorů jsme natáčeli již více než dekádu po jeho odchodu z vysoké politiky (v únoru 2003) a několik let po jeho smrti (v prosinci 2011), a navíc politická situace i pojetí prezidentského úřadu se od té doby proměnily. Zatímco tedy v prvním případě o něm narátoři hovořili spíše jako o *aktérovi* veřejného dění (zejména během revoluce a těsně po ní, méně často v disentu), o dvacet let později se k němu již vztahovali jako k *symbolu*. Jak již bylo řečeno, Havel je bezesporu nejčastěji zmiňovanou osobností v druhé vlně rozhovorů, a to většinou s pozitivním vyzněním. Pravděpodobně i v tom sehrál svou roli časový odstup; pokud bývalí studentští revolucionáři s Havlem v něčem zásadněji nesouhlasili, když byl aktivní politik, dnes se to již do jejich nazírání příliš nepromítá a vnímají ho jako symbolického představitele určitých hodnot. Nabízí se dokonce otázka (již pro jiný výzkum), zda právě Havlova smrt spolu s převažující nespokojeností se současnou politickou situací v zemi nezpůsobila jakési „zapečetění“ jeho odkazu v uvažování našich narátorů.

Je pozoruhodné, že již v Havlově novoročním projevu, proneseném jen několik dní poté, co byl i díky studentům zvolen prezidentem Československé socialistické republiky (29. prosince 1989), se objevily tytéž motivy, které prostupují osobní strategie někdejších studentských vůdců vzhledem k sametové revoluci z odstupu téměř třiceti let. Společnými body jsou tu zejména pocit odpovědnosti za politický systém, na kterém se občan jako jeho součást tak či onak do jisté míry podílí (což platí jak v demokratickém, tak nedemokratickém zřízení), a důraz na zájem o věci obecné (či veřejné), k nimž by občané neměli být lhodestvní:

„Bylo by velmi nerozumné chápat smutné dědictví posledních čtyřiceti let jako cosi cizího, co nám odkázal vzdálený příbuzný. Musíme toto dědictví naopak přijmout jako něco, čeho jsme se my sami na sobě dopustili. Přijmeme-li to tak, pochopíme, že jen na nás všech je, abychom s tím něco udělali. Svádět všechno na předchozí vládcu nemůžeme nejen proto, že to neodpovídalo pravdě, ale i proto, že by to mohlo oslabit povinnost, která dnes stojí před každým z nás, totiž povinnost samostatně, svobodně, rozumně a rychle jednat. Nemylme se: sebelepší vláda, sebelepší parlament i sebelepší prezident toho sami mnoho nezmohou. A bylo by i hluboce nesprávné čekat obecnou nápravu jen od nich. Svoboda a demokracie znamená přece spoluúčasť, a tudíž spoluodpovědnost všech.“²⁵

Tyto myšlenky samozřejmě Havel nevyslovil ve svém prvním novoročním prezidentském projevu poprvé, zaznívají opakovaně již v jeho textech a vyjádřeních z období komunistického režimu; koneckonců sám byl po dlouhé roky *velmi* angažovaným občanem. Je však potřeba zmínit, že převážná většina našich (zejména mimopražských) narátorů neměla před listopadem 1989 k Havlovi či obecně k disentu přístup. Četba samizdatu či poslech zahraničního rozhlasu sice již byly koncem osmdesátých let mnohem rozšířenější než dříve, přesto se však zdá, se pokud

25 Tamtéž, s. 11 n.

Studenti Filozofické fakulty (tehdejší) UJEP v Brně během stávky připravují letáky a další propagační materiály (Sbírky Centra orální historie ÚSD AV ČR, v.v.i. v Praze)

již narátory Havlovo jméno před revolucí znali, pravděpodobně nebyli ve většině případů nikterak důkladně a systematicky obeznámeni s jeho texty.²⁶ Koneckonců ani během revoluce nebyl Havel jediným „hlasatelem“ uvedených myšlenek; bezesporu byl však v tuto chvíli nejviditelnější, a právě toto byl okamžik, kdy – jak se domnívám – měla tato jeho slova největší symbolickou sílu pro naše narátory. Na přelomu osmdesátých a devadesátých let jim bylo mezi devatenácti a osmadvaceti lety; nacházeli se tedy ve věku, který psychologové nazývají mladou či časnou dospělostí (obvykle mezi dvacátým a třicátým rokem).²⁷ Právě to je období, kdy se člověk již osamostatňuje – se vším, co mu dal jeho předchozí vývoj do vínku – a přebírá zodpovědnost za svůj vlastní život. Zároveň je to období života, kdy je člověk ještě tvárný a v tomto smyslu podstatněji ovlivnitelný nějakou autoritou, jelikož s osobním a osobnostním osamostatňováním pochopitelně souvisí i emancipace od dřívějších „rádců“. ²⁸ Na rozdíl od dětského věku je však už málo pravděpodobné, že by v časně dospělosti sahal k rodinným vzorům; daleko spíše bude přijímat autority z veřejného či pracovního života, z přátelského či studijního okruhu.

26 Viz OTÁHAL, M. – VANĚK, M.: *Sto studentských revolucí*, s. 70 n., 112, 145 a 149.

27 Viz LANGMEIER, Josef – KREJČÍŘOVÁ, Dana: *Vývojová psychologie*. Praha, Grada 2006, s. 167.

28 *Tamtéž*, s. 168.

Jakkoli se zde ocitáme na poněkud spekulativní rovině, jíž by příslušel spíše psychologický než historický výzkum, lze s jistou mírou opatrnosti vyslovit hypotézu, že touto „poslední autoritou“, společnou pro většinu našich narátorů a narátorek, byl právě Václav Havel – intelektuál, dlouholetý odpůrce „starého“ režimu a vůdčí osobnost revolučního hnutí, který jakožto nově nastoupivší prezident symbolizoval, že jejich vlastní angažmá v sametové revoluci, často nazírané jako životní milník, bylo úspěšné. Tuto otázku samozřejmě nelze zodpovědět se stoprocentní jistotou, stejně jako nelze spolehlivě říci, kdo koho ovlivnil více: zda Havel studenty (což se jeví nejpravděpodobnější), studenti Havla, či to byl vliv oboustranný. Dovolím si nicméně tuto premisu zastávat jako pracovní hypotézu v dalším výkladu.

Výše zmíněné „havlovské“ principy – pocity odpovědnosti za celek a jakási permanentní péče o věci veřejné – jsou častým motivem v rozhovorech s našimi narátory (zejména s těmi, kteří náleží do první a druhé skupiny a kteří tyto zásady vyznávají ještě dnes, po třiceti letech od své formativní revoluční zkušenosti). Považují přitom za pravděpodobné, že tyto principy do nich zasela právě sametová revoluce, respektive Václav Havel jako její nejvýraznější symbolická postava. Jestliže symbolickou náplní sametové revoluce pro většinu našich narátorů byla svoboda a demokracie a sami přitom často přiznávají, že úplně přesně nevěděli, co si pod těmito pojmy představit,²⁹ jelikož nikdy neměli ani svobodný přístup k literatuře, ani zkušenost s životem v jiném politickém režimu, zdá se, že hlavní „návod k použití“ vydané svobody a demokracie čerpali především od Václava Havla.

To je samozřejmě tvrzení odvážné a nelze popřít, že vliv sametové revoluce, respektive Václava Havla v životech jednotlivců se velice různí: koneckonců mezi našimi narátory figuruje jak bývalá (porevoluční) literární agentka Václava Havla Petra Marková či Havlem navrhovaný kandidát na prezidenta v přímé volbě (v roce 2013) Šimon Pánek, tak jeden z hlasitých Havlových kritiků Martin Mejstřík (zejména v otázkách potrestání zločinů komunismu) či bývalí studenti, kteří začátkem devadesátých let vstoupili do Občanské demokratické strany a názorově se s Havlem často neshodnou. Toto široké spektrum vztahů k Václavu Havlovi se promítá i do různosti, s jakou se k němu vztahují naši narátoři jakožto k symbolu. Přesto je však třeba podotknout, že pozitivní, či alespoň smířlivé hlasy výrazně převažují.

Někdejší studenti a studentky z prvních dvou skupin svůj vztah k Havlovi stejně jako k samotné sametové revoluci formulují nejjasněji a – až na občasné nesouhlas s některými jeho konkrétními politickými kroky v prezidentském úřadě či později – také nejpozitivněji. Tón jejich vyjádření je přitom mnohdy až velmi soukromý:

„Jiří Dienstbier, můj první šéf, ministr zahraničních věcí, zemřel na moje narozeniny 8. ledna 2011. V tom samém roce zemřel Jiří Gruša, pak jsem mluvila na pohřbu Arnošta Lustiga a pak odešel Václav Havel, což mě dorazilo. Cítila jsem se úplně na dně, smrtí Václava Havla něco skončilo. Odešel můj

29 Výjimku obvykle tvoří pouze narátoři pocházející z disidentských rodin.

maják, horizont, kterého jsem se držela. V rámci jednoho roku jsem prodělala těžkou krizi ztráty otcovských figur a cítila jsem se jako sirotek.“ (Monika MacDonagh-Pajerová)³⁰

„Opravdu velký mezník pro mě byl odchod Václava Havla. Ne jeho odchod z politiky, závěr jeho prezidentského období jsem vnímal jako ne úplně šťastný. Ale odchod ve smyslu smrti Václava Havla, to mi připadalo, že kus mého života skončil. S Havlem jsem se vždycky ztotožňoval, ne třeba se všemi názory, ale tak nějak intuitivně.“ (Jan Malura)³¹

„Tak to já jsem taky sluníčkář. Myslím, že tehdy jsme všichni byli tak trochu sluníčkáři. Rozhodně na to nikdo nebyl připravený, že se to stane tak rychle, jak se to stalo. Leckdo ‘do politiky’ ani jít nechtěl. Havel do toho šel, protože cítil zodpovědnost. Kdyby si mohl svobodně vybrat, jestli bude sedět na Hrádečku a psát si své hry, anebo jestli bude cestovat letadlem, které nesnášel, tak by si to byl asi nezvolil. Já s ním sdílím tu zodpovědnost za druhé, ať už je to stát, nebo moje rodina. (...) Ta úroveň je jiná, ale ten pocit zodpovědnosti je stejný a holt ta pravda a láska musí zvítězit nad tou lží a nenávistí, i když to dá fušku a ne vždycky to úplně dopadne.“ (Tomáš Drábek)³²

Jak ukazuje poslední citát, velká část bývalých studentů a studentek akcentovala nejen svůj vztah k Václavu Havlovi, ale také propojovala sametovou revoluci přímo s jeho osobou a výroky. Klíčové heslo revoluce (nejen) pro naše narátory samozřejmě hlásá, že „pravda a láska musí zvítězit nad lží a nenávistí“.³³ Ironická nálepka „pravdoláskář“ nebo „sluníčkář“ se tak stává nejen přihlášenkou k Václavu Havlovi, ale k celé sametové revoluci a jejím hodnotám v interpretacích našich narátorů. I přes eventuální dílčí výhrady pro ně Havel zůstává pozitivním symbolem – o to silněji, když se jeho prostřednictvím mohou vymezovat vůči tomu, co vnímají na současných poměrech jako negativní:

„Jaké hodnoty spojujete přímo s listopadem 1989?“

„Pravda a láska. To, co se teď stalo vysmívanou nadávkou. Že je opravdu někdo schopen na sociálních sítích někoho označit jako pravdoláskáře, a přitom to má být pejorativní označení. Kam jsme se to dostali? Pravda a láska jsou pro mě hodnoty spojené s Václavem Havlem z roku 1989, a samozřejmě

30 Záznam rozhovoru s Monikou MacDonagh Pajerovou, interview vedla Jana Wohlmuth Markupová 22.2.2017 v Praze (*Sbírky COH ÚSD AV ČR, v.v.i.*).

31 Záznam rozhovoru s Janem Malurou, interview vedla Veronika Pehe 23.1.2018 v Ostravě (*tamtéž*).

32 Záznam rozhovoru s Tomášem Drábkem, interview vedla Pavlína Havlová 8.7.2017 v Praze (*tamtéž*).

33 Václav Havel toto heslo pravděpodobně pronesl poprvé až 10. prosince 1989 na Václavském náměstí v Praze. Viz PF 2019. In: Knihovna Václava Havla [online]. © 2009–2019. 21.12.2018 [cit. 2019-03-14]. Dostupné z: <http://www.vaclavhavel.cz/cs/index/novinky/1037/pf-2019>.

základní hodnoty demokracie, ideje, na kterých by ta demokracie měla stát.“ (Rebeka Bartůňková)³⁴

Havla jakožto reprezentanta hodnot listopadu 1989 zmiňuje též umělec Jiří Černický. A když je řeč o současném politickém dění, téměř se nabízí otázka, zda se zde sametová revoluce (jako symbolické centrum) přímo neztotožňuje s Václavem Havlem jako jejím personálním symbolem:

„Šťastný z toho nejsem, ale rozhodně to není jako za komunismu. To se nedá srovnat vůbec. (...) Ale jsou tady nějaký vyšší hodnoty, který prezentoval ten Havel. ...jedině, kdo k tomu měl blízko, samozřejmě byl Havel.“ (Jiří Černický)³⁵

Osobnost Václava Havla pro některé narátory a narátorky působila jednak jako pomyslná názorová směrovka či rozlišovací znamení hodnot...

„Před smrtí Havla se mi ještě zdál svět tak nějak přehledný. Ale poslední roky mám pocit, že je pro mě chaotický.“ (Jan Malura)³⁶

„I proto je mi strašně líto, že už odešel Václav Havel. Nemám k němu sentiment jako k ‘otci zakladateli’. Nejvíc mi chybí jeho vtip. Dokázal v každé chvíli přesně analyzovat situaci...“ (Tomáš Šponar)³⁷

„Chybí pořád vzor typu Havel, který sjednocuje a který ty hodnoty dává najevo. On třeba nikdy nepřijal na Hradě komunisty. Prostě tahle zásadní gesta. Přijal dalajlámu.“ (Yvona Kreuzmannová)³⁸

... případně jako punc „záruky“:

„Celá opoziční smlouva byl podle mě zločin. My jsme si na začátku těch devadesátých let furt říkali: tak počkejte, tohle jsme si ale nedomluvili. Ale pak jsme si řekli: no, je tam Havel, tak snad se nemůže nic stát...“ (Martin Konečný)³⁹

34 Záznam rozhovoru s Rebekou Bartůňkovou, rozenou Křižanovou, interview vedla Petra Schindler-Wisten 25.4.2018 v Praze (*Sbírky COH ÚSD AV ČR, v.v.i.*).

35 Záznam rozhovoru s Jiřím Černickým, interview vedla Petra Schindler-Wisten 26.1.2018 v Praze (*tamtéž*).

36 Záznam rozhovoru s Janem Malurou, interview vedla Veronika Pehe 23.1.2018 v Ostravě (*tamtéž*).

37 Záznam rozhovoru s Tomášem Šponarem, interview vedla Petra Schindler-Wisten 15.5.2018 v Praze (*tamtéž*).

38 Záznam rozhovoru s Yvonou Kreuzmannovou, interview vedl Miroslav Vaněk 12.7.2018 v Praze (*tamtéž*).

39 Záznam rozhovoru s Martinem Konečným, interview vedla Pavlína Havlová 28.6.2017 v Praze (*tamtéž*).

„Z návratu komunismu jsem opravdu strach měl málokdy. Chvilku po revoluci možná. Ale jak byl Havel na Hradě, měl jsem pocit, že už nám nehrozí vůbec nic.“ (Miloš Korhoň)⁴⁰

Většinově pozitivní, pouze jinak formulovaný vztah k Václavu Havlovi lze rozpoznat i u třetí skupiny narátorů, kteří nemají příliš tendenci své spojení s revolucí či Havlem manifestovat veřejně. Své angažmá sice všeobecně pojmají s větším odstupem, nicméně kladné motivy či vzpomínky v tomto ohledu si v nitru uchovávají:

„Slavil jsem padesátiny a udělali mi jednu takovou radost. Našli starou fotku, jak jsme seděli v Janáčkově divadle s Havlem. To mi udělalo radost, že mi udělali velkou fotku. To mě potěšilo. Ale to je všechno. To bylo třicet let zpátky, to se nemá cenu v tom babrat. Já vím, co jsem dělal, a nepotřebuju o tom mluvit a přesvědčovat lidi.“ (Jindřich Juříček)⁴¹

„Pozval mě, toho si vážím, v roce 1999 Václav Havel na Hrad, kde bylo setkání asi deseti tisíc lidí. (...) A pak to skončilo a všichni se tam vrhli na rauty. Rozloučil jsem se a šel jsem domů.“ (Petr Veselý)⁴²

Dokonce i již zmíněný Havlův kritik a zastánce názoru, že revoluce byla nějakým způsobem připravená předem, Martin Mejstřík ve svém *Deníku* v roce 2010 (tedy ještě za Havlova života) napsal, že koncem devadesátých let, v období výzev typu „Děkujeme, odejděte!“, ještě Havlovi „téměř bezvýhradně věřili“, načež záhy dospěl k uvědomění, že Havel musel o dohodách vědět. Přesto přese všechno jej zařadil mezi své tři „svým způsobem oblíbené“ historické postavy, „muže tragických osudů, tragických dilemat“ – vedle Václava IV. a Edvarda Beneše.⁴³

Tato mnohá další podobná vyjádření dokazují, že pro někdejší studentské revolucionáře je dodnes osobnost Václava Havla v naprosté většině pozitivní a že je silně symbolicky spjata právě se zážitkem sametové revoluce. Nakolik však někdejší studenty a studentky konkrétně ovlivnily myšlenky Václava Havla v bezprostřední návaznosti na jejich prožitek revoluce?

40 Záznam rozhovoru s Milošem Korhoňem, interview vedla Veronika Pehe 25.5.2017 v Olomouci (*tamtéž*).

41 Záznam rozhovoru s Jindřichem Juříčkem, interview vedla Jana Wohlmuth Markupová 31.8.2017 v Brně (*tamtéž*).

42 Záznam rozhovoru s Petrem Veselým, interview vedla Jana Wohlmuth Markupová 25.5.2018 v Břeclavi (*tamtéž*).

43 MEJSTŘÍK, Martin. *Deník: [Řekněte jim, že sametová--]*. Brno, Computer Press 2010, s. 340.

Mezi občanskou společností a nepolitickou politikou

Když je řeč o myšlenkovém vlivu či dědictví Václava Havla v české politice po listopadu 1989, dvěma klíčovými pojmy jsou občanská společnost a nepolitická politika.⁴⁴ Pro účely tohoto článku není nutné nořit se do jejich dlouhé historie a probírat se škálou teoretických konceptů. Připomeňme jen, že v českém prostředí tradice nepolitické politiky jako teoreticky vyargumentovaného přístupu sahá přinejmenším do devadesátých let 19. století, kdy se o konceptualizaci „apolitické politiky“, v pojetí odkazujícím na Karla Havlíčka Borovského, pokusil Tomáš Garrigue Masaryk v *České otázce*.⁴⁵ V daném kontextu je však nejdůležitější, jak o nepolitické politice přemýšlel Václav Havel, a to již dávno před rokem 1989. Nepolitická politika se totiž (spolu s konceptem paralelní polis Václava Bendy) postupem času stala jakýmsi *modem vivendi* českého disentu. Havlovo pojetí shrnuje Miloš Havelka:

„S úvahami, že ‘nepolitické věci’ otevírají možnost jiného přístupu k politice, se pak u Václava Havla můžeme setkat také v období ‘pražského jara’. A v období ‘normalizace’ znova, byť se zřetelnou snahou, aby vlastní pojetí ‘antipolitické politiky’ demarkoval od původní perspektivy Masarykovy, jehož ‘nepolitická’, ‘drobná práce ... pro národ’ už podle Havla v pookupační situaci normalizace nemůže sloužit ani systému, ani bližnímu a pro antipolitický boj s politikou normalizace se stala vlastně irelevantní.

‘Antipolitickou politiku’ Václav Havel kladl do blízkosti sféry ‘předpolitické’, případně aktivit ‘zdola’ a rozuměl jí politiku nikoli ‘jako technologie moci a manipulace s ní nebo jako kybernetické řízení lidí nebo jako umění účelovosti, praktik a intrik’, ale byla pro něj politikou rostoucí ‘z naléhavosti občanství’ ... jedním ze způsobů, ‘jak hledat a dobývat v životě smysl; jak ho chránit a jak mu sloužit’. Zde šlo o politiku jako ‘praktikovanou mravnost’ a jako ‘službu pravdě’...“⁴⁶

Těmto idejím zůstával Havel věrný i po listopadu 1989, i když tehdy postupně už častěji mluvil o občanské společnosti. Mezi obojím pro něj nebyl nějaký rozpor, spíše se mu oba koncepty vzájemně doplňovaly či určitým způsobem překrývaly,⁴⁷ ale podle Havelky jsou *de facto* asymetrické: „Rozmach jednoho (antipolitické politiky) souvisí s absencí druhého, případně existence jednoho (občanské společnosti) vlastně nevyžaduje druhé (antipolitickou politiku), neboť v ní nevystává potřeba

44 Záměrem následujícího výkladu není kvantitativní „průzkum tendencí k občanské angažovanosti“ mezi stovkou našich narátorů, ale naopak kvalitativní vysvětlení těchto tendencí mezi nimi ve vztahu k zážitku sametové revoluce. Kvantitativní analýzu ochoty občanský se angažovat v české společnosti v roce 2015 provedlo Centrum občanského vzdělávání (Občanská angažovanost 2015 – nový výzkum. In: Centrum občanského vzdělávání [online]. 04.06.2015 [cit. 2019-03-14]. Dostupné z: <http://www.obcanskevzdelavani.cz/obcanska-angazovanost-2015-novy-vyzkum>).

45 Blíže viz HAVELKA, Miloš: „Nepolitická politika“: Kontexty a tradice. In: *Sociologický časopis*, roč. 34, č. 4 (1998), s. 455–466.

46 Tamtéž, s. 462. Havelkovy citace pocházejí z textů Václava Havla.

47 Pro kritiku Havlova myšlení o politice viz např. MANDLER, Emanuel: *Oba moji prezidenti: Václav Havel, Václav Klaus*. Praha, Libri 2004; REZEK, Petr: *Filozofie a politika kýče*. Praha, Ztichlá klika 2007 (2., upravené a rozšířené vydání).

Václav Havel byl zvolen československým prezidentem s jednoznačnou podporou revolučního studentstva (foto Alan Pajer, soukromý archiv Moniky MacDonagh Pajerové)

budovat ‘paralelní kulturu’ jako obranu proti utlačujícím oficiálním strukturám.⁴⁸ V souladu s tímto rozlišením a v zájmu jasnosti výkladu nyní ponechám spolu s Milanem Otáhal⁴⁹ nepolitickou politiku jako fenomén charakteristický pro období před listopadem 1989 stranou a dále se budu věnovat vztahu někdejších studentských revolucionářů a Václava Havla v kontextu jejich představ o občanské společnosti. Není ostatně náhoda, že právě odkaz na ni je obsažen v názvu Občanského fóra⁵⁰ a že samo toto hnutí mělo mít od počátku *nadstranický*, „fundamentálně“ občanský charakter, jak dokládá citát Václava Havla z 23. prosince 1989, zachycený v edici Jiřího Suka: „Nezapomeňte na to, že v OF je naprostá většina lidí, kteří v žádné straně být nechtějí, kteří chtějí jen lepší život.“⁵¹

Samotný pojem občanské společnosti je historicky zakořeněn ještě daleko hlouběji než nepolitická politika, nicméně po dlouhé období od antiky po 18. století

48 HAVELKA, M.: „Nepolitická politika“, s. 463.

49 OTÁHAL, Milan: O nepolitické politice. In: *Sociologický časopis*, roč. 34, č. 4 (1998), s. 467–476.

50 Blíže ke koncepci Občanského fóra viz např. SUK, J.: *Labyrintem revoluce*, kapitola „Hledání vlastní totožnosti: alfa i omega Občanského fóra“ (viz pozn. 21).

51 TÝŽ (ed.): *Občanské fórum: Listopad–prosinec 1989*, sv. 2: *Dokumenty*. Praha – Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk 1998, s. 281.

představoval „synonymum pro politickou společnost či stát“.⁵² Vystupovat ze stínu státu a nabývat dnešního obecného významu jako svébytně utvářené vůle a aktivit občanů nezávislých na státu začala pozvolna v tradici spjaté s politickou filosofií Johna Locka, Charlese Louise Montesquieu, Georga Wilhelma Friedricha Hegela a Alexise de Tocquevilla, tedy od 17. do první poloviny 19. století. V politické teorii dvacátého století se občanská společnost stala jedním z nejfrekventovanějších témat a tomu odpovídá také množství jejích definicí a akcentů. Zkoumat krystalizaci Havlova pojetí občanské společnosti v jeho starších textech z doby disentu na tomto myšlenkovém pozadí by bylo zajímavým úkolem pro speciální studii, s ohledem na omezený záměr, kterého se drží tento článek, to však není nutné, a dokonce se to nezdá ani příliš relevantní.⁵³ Z vyjádření našich narátorů totiž vyplývá, že většinou před listopadem 1989 práce Václava Havla neznali (s výjimkou jednotlivců z disidentských rodin), že se Havlovými představami o občanské společnosti nikterak hlouběji nezaobírali a přijímali jeho teze spíše intuitivně, převážně z veřejných vystoupení na konci roku 1989 a poté, kdy k němu měli vesměs nejbliže:

„V podstatě jsem neměl konkrétní politické představy nebo hodnoty. Já je vlastně neměl ani v roce 1989. Komunismus jsem neměl rád, ale jinak jsem neměl jasné představy, spíš se mi ty postoje spojovaly s konkrétními osobnostmi a názory. To byl určitě Havel. Naprosto zásadní vliv na mě měly jeho projevy a první období Havla jako politika.“ (Jan Malura)⁵⁴

„Tenkrát se to neslo na nějaké vlně a pak samozřejmě muselo přijít nějaké, nechci říct, vystřízlivění, ale taková ta normální doba vytváření občanské společnosti. Ta naše generace, která byla na jedné vlně, měli jsme ideu občanské společnosti pana Václava Havla a za tím jsme šli. To bylo to, co nás drželo.“ (Ivo Luňák)⁵⁵

Obecně lze říci, že občanská společnost je dnes ve většině demokratických zemí přijímána nikoli jako synonymum, nebo naopak apriorní protivník státu, ale jako jeho integrální součást.⁵⁶ V širokém pojetí může být chápána jako síť občanských sdružení a iniciativ, které jsou nepolitické tím, že neusilují o moc. Zároveň však může být pojímána „jako celková suma občanské angažovanosti, která nezasahuje

52 MÜLLER, Karel B.: *Češi a občanská společnost: Pojem, problémy, východiska*. Praha, Triton 2003, s. 24.

53 Vztahem Václava Havla k fenoménu občanské společnosti se mj. zabývá americký politický vědec James F. Pontuso v knize *Václav Havel: Civic Responsibility in the Postmodern Age* (Lanham (Maryland), Rowman & Littlefield 2004).

54 Záznam rozhovoru s Janem Malurou, interview vedla Veronika Pehe 21.4.2017 v Ostravě (*Sbírky COH ÚSD AV ČR*, v.v.i.).

55 Záznam rozhovoru s Ivo Luňákem, interview vedla Petra Schindler-Wisten 18.1.2018 v Praze (*tamtéž*).

56 Viz MÜLLER, Karel: Koncept občanské společnosti: Pokus o komplementární přístup. Tocquevillovské dědictví a giddensovská perspektiva. In: *Sociologický časopis*, roč. 39, č. 5 (2003), s. 607–624.

jenom občanská sdružení, iniciativy, skupiny, asociace, tedy institucionalizované aktivity, ale je to celková suma občanské aktivity vůbec. Do občanské společnosti tak patří i například organizování petic, demonstrací, diskusních shromáždění, diskusních fór, jednorázových akcí, které občané organizují a kterých se účastní jako občané (ne jako jedinci sledující jen svůj osobní prospěch).⁵⁷

V českém prostředí se od počátku devadesátých let století sváděl zápas o to, kolik prostoru občanské společnosti poskytnout, a to zejména právě mezi Václavem Havlem jakožto prezidentem a Václavem Klausem jako ministrem financí a posléze premiérem. Havel, jak je zřejmé, vyhrazoval občanské společnosti nezastupitelné místo mezi jednotlivcem a státem, zatímco Klaus ji naopak považoval v podstatě za „nesmysl“.⁵⁸ V tomto sporu pro bývalé studentské revolucionáře nebylo jednoznačného vítěze, třebaže jejich sympatie byly většinou spíše na straně Havla:

„Myslím si, že čas různých občanských iniciativ a hnutí umřel s Občanským hnutím, nebo respektive s rozpadem Občanského fóra. A jestli dneska chce někdo něco politicky měnit a prosadit, tak si myslím, že je legitimní cesta přes politické strany, a až ve sporu Václav Klaus – Václav Havel vždycky budu stoupencem občanské společnosti Václava Havla, tak na druhou stranu si myslím, že v tomto ohledu mají politické strany ve společnosti své důležité a nezastupitelné místo. Nicméně nemyslím si, že by měly mít monopol. Já se budu vždycky spíš angažovat v té společnosti občanské, v nějaké činnosti řekněme spolkové, v neziskovkách, v dobrovolnictví a budu spíš podporovat tenhle segment společnosti. Nemyslím si ale, že by neziskovky a občanská společnost měly suplovat politické strany nebo je nahrazovat. Každý má své pole působnosti. Neměly by ale na sebe navzájem útočit a zpochybňovat jedna druhou.“ (Radek Kotlaba)⁵⁹

Pro tento text je však nejpodstatnější, jak sám Havel občanskou společnost tematizoval ve svém nejranějším prezidentském období, kdy mohly jeho teze zanechat nejsilnější pečeť v myslích našich narátorů. Témata, která nastolil ve svém prvním novoročním projevu, prostupují stejně jako přímé odkazy k občanské společnosti většinu jeho tehdejších vystoupení. Jejich těžištěm je odpovědnost jednotlivce a jeho aktivní zájem o obecné dění, který v případě nutnosti je ochoten i veřejně projevit. V projevu k dvaadvacátému výročí srpnové okupace například prohlásil: „Nelze se však spoléhat pouze na parlament a vládu, případně na prezidenta. Je třeba, aby všichni občané přispěli ke společnému dílu. V každé obci, v každém podniku se lidé musí odvážit riskovat, musí využít všech právních a politických možností, které mají k dispozici. Dneska už mají přece občané vliv na to, kdo je v čele družstva

57 PEHE, Jiří: Občanská společnost v soudobé diskusi. In: NEKVAPIL, Václav V. (ed.): *Impuls pro občanskou společnost: Eseje o třetím rozměru demokracie*. Praha, Evropský literární klub 2003, s. 33–52, zde s. 34. Dostupné také online z: <http://www.pehe.cz/clanky/2004/obcanska-spolecnost-v-soudobe-diskusi>.

58 Tamtéž.

59 Záznam rozhovoru s Radkem Kotlabou, interview vedla Petra Schindler-Wisten 15.5.2017 v Mladé Boleslavi (*Sbírky COH ÚSD AV ČR*, v.v.i.).

nebo kdo je v čele podniku. (...) Apeluji především na mladou generaci, aby se nebála vstoupit do politického života a převzít politickou odpovědnost. Naší zemí by měl zavanout čerstvý vítr.“⁶⁰

A o patnáct měsíců později v situaci rozjitřené státoprávní krize apeloval v podobném duchu: „Není nutné, abyste každý den manifestovali. Je nutné, abyste zůstali probuzeni do své odpovědnosti za věc celku a abyste bedlivě sledovali naše počínání – říkám-li naše, myslím tím všechny nás, kteří jsme převzali politické a ústavní funkce. Bez uvědomělé, sebevědomé a odpovědné občanské společnosti nevybudují ani ti nejlepší politici vskutku spořádaný demokratický stát.“⁶¹ Naléhavý a svébytný je zde v kontextu nově utvářené demokratické společnosti Havlův důraz na to, aby občané nepřenašeli celou zodpovědnost na volené politiky a aby zaplňovali veřejný prostor vlastními iniciativami, jejichž prostřednictvím mohou prosazovat své autentické cíle, a to nejen na lokální úrovni, ale i na úrovni celospolečenské.

Každopádně platí, že pro Havla se občanství zdaleka nevyčerpávalo tím, že lidé jednou za čas přijdou k volbám, ale mělo mnohem rozmanitější podoby a permanentnější povahu. Občanská společnost byla pro Havla zásadní podmínkou pro vybudování skutečné fungující demokracie – tedy toho, s čím si někdejší stávkující studenti a studentky spojovali hlavní smysl sametové revoluce. Jak se tedy projeví na přelomu osmdesátých a devadesátých let „občanské apely“ Václava Havla, k němuž vzhlíželi jako k autoritě, v jejich dnešním subjektivním osmyslování vlastních životů a práce?

Ozvěny revoluce a jejího nejhlasitějšího mluvčího

Stále se opakující téma zodpovědnosti, které již bylo zmíněno v charakteristikách jednotlivých skupin narátorů, u nich nabývalo postupem času různé podoby. Obecně se dá říci, že zatímco ve svém mladém věku jako vysokoškolští studenti a studentky, kteří se účastnili revoluce, ještě zřejmě nepocitovali příliš morální zodpovědnost za minulý komunistický režim, jak o ní mluvil Havel ve svém prvním novoročním projevu⁶² (tou dobou většinou ani neměli stálé zaměstnání a voleb se mohli účastnit maximálně několik let), ve své dospělosti už vnímají sami sebe jako spolutvůrce poměrů, jak se vyvíjely od počátku devadesátých let, a přijímají za ně tedy zodpovědnost.

Havel se svými apely na občanské svědomí a zodpovědnost snažil probudit zájem a péči občanů o svět kolem nich, který by přesahoval jejich soukromou sféru, vyburcovat je k občanské angažovanosti a tím přispět k vytvoření občanské společnosti. Zatímco však jeho velice konkrétní volání po tom, aby mladí lidé

60 22. výročí srpnové okupace: Praha 21. 8. 1990. In: HAVEL, V.: *Projevy z let 1990–1992; Letní přemítání*, s. 247 (viz pozn. 23).

61 Manifestace na podporu „Výzvy občanů“: Praha 21. 11. 1991. In: *Tamtéž*, s. 596.

62 Jedná se spíše o hypotézu, explicitně jsme tuto otázku našim narátorům nekladli. Z rozhovorů v obou fázích tohoto výzkumu, tj. nyní i v 90. letech, však žádnou výraznější stopu takového úvah či pocitů nelze vyčíst.

vstupovali do politiky, vyslyšeli mezi někdejšími studentskými revolucionáři jen někteří, abstraktnější principy jednání se v jejich uvažování ujaly postupem času lépe. Charakteristické je třeba vyjádření Ivo Luňáka, jaké hodnoty si především spojuje s listopadem 1989:

„Tak asi ta nejsilnější [hodnota], která to celé provází, celou tu dobu je svoboda volného pohybu, volného myšlení, vyjadřování, názorů, v podstatě i svoboda podnikání, všechno s tím spojené. To je asi to nejsilnější, co tam bylo. A samozřejmě ta, nechci to nazvat přímo statečnost, ale občanská odvaha. Ta občanská odvaha být angažován, něco dělat, za něčím jít a mít kontinuitu, to je to nejsilnější, co je.“⁶³

Tendence veřejně projevit svůj názor, demonstrovat, pořádat či podepisovat petice, zakládat občanská sdružení či vystupovat na veřejnosti k různým tématům je přirozeně nejčastější v první skupině narátorů, tedy u těch, kteří na základě své revoluční zkušenosti pociťují víceméně za svůj závazek se v případě nutnosti nějak občansky angažovat.

Za první kolektivní veřejné vystoupení studentů, kteří patřili k hybatelům listopadové stávky na vysokých školách, lze pravděpodobně považovat provolání k prvnímu výročí této události uveřejněné ve *Studentských listech*. Dvoustránkový text, pod nímž byli podepsáni Igor Chaun, Jan Hřebejk, Petr Jarchovský, Martin Mejstřík, Pavel Lagner, Zdeněk Fencel, Igor Volný a Pavel Žáček, obsahoval teze, k nimž bychom snadno našli paralely u Václava Havla: „Zárukou svobodné společnosti musí být vždy svoboda jednotlivce. Každý občan nese odpovědnost sám za sebe. Teprve pak se odpovídá celku, teprve pak jej celek může volat k odpovědnosti.“⁶⁴

Především však již den po vydání tohoto prohlášení vyšlo v *Lidových novinách* poděkování autorů občanům, „kteří jejich stanovisku vyjádřili podporu. V poděkování se praví, že v naprosté většině dopisů, které studentům přišly, občané doslova burcují k aktivitě a morální i společenské soudržnosti. ‘Šťastně konstatujeme,’ píší studenti, ‘že občané vůbec neupadli do apatie a politického spánku, jak je jejich nynější stav často nazýván. Projevují naopak jasný smysl pro realitu, pojmenovávají chyby, kterých jsme se za uplynulý rok dopustili, volají po nápravě a navrhuji jasné a konkrétní způsoby řešení.’“⁶⁵ Již zde je patrné, že se autoři provolání pasovali nejen do role angažovaných občanů, ale též mediátorů, zástupců či mluvčích občanů, respektive občanské společnosti.

Na tu se obrátili i o deset let později, v listopadu 1999 v prohlášení „Děkujeme, odejděte!“, kde explicitně praví: „Toto je naše výzva. Výzva obsahující naději, že jsme stále ještě silná občanská společnost, ve které dřímá netušená síla a která

63 Záznam rozhovoru s Ivo Luňákem, interview vedla Petra Schindler-Wisten 10.7.2018 v Praze (*Sbírky COH ÚSD AV ČR, v.v.i.*).

64 Provolání VŠ studentů k výročí 17. listopadu. In: *Studentské listy: Nezávislý časopis vysokých školních studentů*, zvláštní příloha: *Ukradená revoluce*, roč. 1, č. 20 (listopad 1990), s. 2.

65 Revoluci jsme si ukradli sami. In: *Lidové noviny* (7.11.1990), s. 2.

se vypořádá s tím, co ji zalehlo a dusí.⁶⁶ Již ze samotného pádného názvu, mířícího na politické vůdce, je zřejmé, že se autoři textu – Josef Brož, Igor Chaun, Vlastimil Ježek, Martin Mejstřík, Šimon Pánek a Vráťa Řehák – stavějí do pozice kritiků a vyzvatelů k nápravě pořádků. Nenabízejí však, že iniciativu převezmou do vlastních rukou a veřejné věci zkusí napravit sami (což dodnes jiná část našich narátorů kritizuje). Autoři se sice obrátili i k řadovým členům politických stran, drželi si ale zřetelný odstup: „Žádáme prosté straníky i stranické sekretariáty hlavních politických stran, aby obnovili svou původní demokratickou identitu a našli představitele, kteří obstojí v dynamických podmínkách třetího tisíciletí.“⁶⁷ Politici, sdružení ve stranách, zde byli „oni“, zatímco „nás“, se kterými se ztotožňovali autoři, definovali jednoznačně jako občany: „Předpoklady morální a duchovní obrody naší společnosti jsou dva: je to slib vnitřní slušnosti každého z nás, a je to odchod zprofanovaných politiků, kteří se v průběhu deseti let opotřebovali a neuvěřitelným způsobem proměnili své chování.“⁶⁸ V obdobném duchu se poté nesla i iniciativa „Impuls 99“, která na výzvu „Děkujeme, odejděte!“ navazovala a byla explicitně apolitická.⁶⁹

Všechny společné akce bývalých studentských vůdců z devadesátých let tedy spojuje jedno: většinově se projevovali jako angažovaní občané a jako protiváha politiků. Takřka by se dalo dodat: přesně v duchu havlovsky nadstranického Občanského fóra. Projevovali se zkrátka jako ti, kdo se k veřejnému dění nevyjadřují kontinuálně, nýbrž pouze tehdy, když to uznají za vhodné. Někteří z nich sami považují takto situačně podmíněný, nárazový charakter vlastního veřejného angažmá dokonce za konstitutivní rys své revoluční zkušenosti:

„Já nás vnímám jako takovou spící buňku, že to, co jsme prožili v roce 1989 a za co jsme bojovali, nás nějakým způsobem spojuje, a když jsou věci tak nějak jakžtakž, tak spíme, protože máme každý svou práci, máme své rodiny a tak dále. A když je pak nějaký průšvih, tak se ti lidé začínají objevovat.“ (Jarmila Levko)⁷⁰

Pakliže budou mít dojem, že jsou ohroženy demokratické svobody a státní zřízení, které je zajišťuje, pravděpodobně proti tomu budou protestovat a podněcovat ducha odporu. Stejně tak budou zřejmě ochotni jako angažovaní občané bojovat proti různým jevům na lokální úrovni, se kterými nesouhlasí, a působit na své okolí v souhlase s vlastním přesvědčením. Zdánlivě paradoxně, ale zcela v logice

66 Děkujeme, odejděte! Prohlášení bývalých studentů k desátému výročí 17. listopadu 1989. In: Ceskapolitika.cz [online]. [Cit. 2019-03-14]. Dostupné z: <http://www.ceskapolitika.cz/Provolani/Dekujeme.html>.

67 Tamtéž.

68 Tamtéž.

69 Viz Impuls 99 měl být apolitický. In: *Ihned.cz* [online], 17.02.2000 [cit. 2019-03-14]. Dostupné z: <https://archiv.ihned.cz/c1-743123-impuls-99-mel-byt-apoliticky>.

70 Záznam rozhovoru s Jarmilou Levko, interview vedla Petra Schindler-Wisten 10.7.2018 v Liberci (*Sbírky COH ÚSD AV ČR, v.v.i.*).

nepolitické politiky v tom mohou dokonce spatřovat jádro skutečné politiky, ztožněné s občanskou společností:

„Ale co znamená politicky se angažovat? Myslím, že když má někdo stranickou knížku, chodí na schůze a pak hlasuje, jak mu doporučili, tak se politicky neangažuje. Já začal dělat to, že když jedu ve vlaku nebo sedím v hospodě, tak nedržím hubu. Když slyším někoho, jak začne vykřikovat, že za bolševika máslo bylo za deset korun, to jsme se měli, tak se s ním začnu bavit, protože už jsme mlčeli moc dlouho. Tohle je pro mě angažovanost. Já považuju za důležitější než politické strany občanskou společnost (strany jsou jen její malou součástí).“ (Jiří Křečan)⁷¹

Klíčem k pochopení, proč většina občansky angažovaných někdejších studentských revolucionářů stále nechce naplno vkročit do politiky a učinit ji svým zaměstnáním, proč raději zůstávají ve svých současných povoláních, je možná právě v tom, že si až příliš cení svobody – hodnoty, kterou naplňují sametovou revoluci jako symbolické centrum – a to nejen svobody společenské, ale i osobní. Nechtějí o ni přijít a uvědomují si přitom, že politika na plný úvazek (přinejmenším ta celostátní) by jim vzala čas na rodinu i současné povolání. Tak hovořil Jiří Voráč v roce 2018 o situaci studentů v devadesátých letech, svým způsobem je ale toto vysvětlení platné i pro dnešek:

„To, že naše generace tu [politickou] odpovědnost nebyla schopná... možná spíš schopná než ochotná přijmout, to možná bylo dáno tím, že si příliš vážila té svobody a nechtěla se spouštět v nějakých politických strukturách, procedurách a mechanismech, že jí to zkrátka a dobře bylo trochu protivné a že si chtěla užívat svobody a dělat si to, co jsme vlastně chtěli a co jsme třeba předtím nemohli.“⁷²

Obdobně vzpomíná i Tomáš Zábranský:

„...uvažuju, že moje generace byla vlastně přinucená převzít zodpovědnost a do značné míry nějakou manažerskou roli ... dřív, než by bylo přirozené za normálních okolností... Vlastně nás to přinutilo se té zodpovědnosti ujmout a za pochodu dozrát, skoro bych řekl rychleji, než by bylo normální. A to si nutně neseme s sebou, že jsme zažili – a teď mluvím o všech studentech, nejenom o členech stávkových výborů nejrozličnějších úrovní – že jsme zažili ten okamžik, kdy jsme si řekli: ne, takhle to dál nejde. A ono to nešlo.“⁷³

71 Záznam rozhovoru s Jiřím Křečanem, interview vedla Veronika Pehe 20.9.2017 v Praze (*tamtéž*).

72 Záznam rozhovoru s Jiřím Voráčem, interview vedla Jana Wohlmuth Markupová 27.4.2018 v Brně (*tamtéž*).

73 Záznam rozhovoru s Tomášem Zábranským, interview vedl Miroslav Vaněk 6.11.2018 v Praze (*tamtéž*).

Vztah ke svobodě nejen jako k obecné hodnotě, ale i soukromému statku zdá se u našich narátorů přetrvává do dneška. A co je ještě důležitější, jednají tak, aby nemuseli jedno obětovat druhému, respektive aby mohli oba rozměry svobody přijatelně ve svých životech skloubit. Svoboda v zaměstnání jim umožňuje realizovat se nejen, pokud jde o osobní rozvoj, ale též ve smyslu možnosti kultivovat prostor kolem sebe. Vzhledem k tématu tohoto článku považuji za vypovídající průřez profesemi, které naši narátoři a narátorky dnes zastávají: učitel(ka) (od základní po vysokou školu), lékař, dramaturg(yně), vědec/vědkyně, velvyslanec/velvyslankyně, humanitární pracovník, (spolu)zakladatel(ka) neziskové organizace, diplomat, fyzioterapeut, programový pracovník v muzeu, archivářka, vydavatel časopisu, publicista, pořadatel výstav, podnikatel(ka), filmař, autorský redaktor v rozhlase, novinář(ka), ředitelka divadla, duchovní, kouč, vizuální umělec, právník, politický komentátor, poslanec, senátor...

Tímto výčtem nechci demonstrovat, že kariérně se jedná o úspěšné jedince, nýbrž naznačit, že bývalí studenti a studentky z listopadu 1989 většinou dnes zastávají nezávislá, tvůrčí či svobodná povolání, ve kterých mohou být často pány (a dáma-mi) svého času. Samozřejmě že k těmto pozicím je predisponuje už samotný fakt, že vystudovali vysokou školu. V rozhovorech s našimi narátory se ovšem vyjevuje, že tato volba profesí rovněž souvisí s tím, jakou důležitost přikládají svobodě, a že si svých profesí váží také proto, že v nich mohou – bez ohledu na konkrétní rozdíly – kultivovat, ovlivňovat či utvářet prostředí, které je obklopuje. Jelikož souvislost tohoto motivu s intencí článku nemusí být nápadná, nechám zaznít více hlasů:

„Takže jsem ráda, že i v té práci [dramaturgyně] můžu občas udělat něco, co přispěje k obecné vzdělanosti.“ (Rebeka Bartůňková)⁷⁴

„Je to [zaměstnání archivářky] hodně zajímavé, protože se snažíte těm lidem pomoci.“ (Darja Kocábová)⁷⁵

„Já se politikou zabývám, ale v tom mém oboru [umění]. ...v životě do politiky nikdy nepůjdu. Spíš namaluju obraz, který bude nadčasový – dělám teď takovou sérii, třeba *Si T'in-pching uklidňuje lidstvo*. (...) Vlastně jsem docílil docela smysluplný pozice, že učím na vysoké škole...“ (Jiří Černický)⁷⁶

„Vydělávat peníze je potřebné, ale není to náplň života. (...) Takže od kořistění a urvání a vydělávání za každou cenu vidím posun k odpovědnosti za to, co vydáváme, a že nemusíme na všem vydělat. ...teď můžu ovlivnit děti, můžu

74 Záznam rozhovoru s Rebekou Bartůňkovou, rozenou Křižanovou, interview vedla Petra Schindler-Wisten 25.4.2018 v Praze (*tamtéž*).

75 Záznam rozhovoru s Darjou Kocábovou, rozenou Golkovou, interview vedla Jana Wohlmuth Markupová 26.7.2017 v Mikulově (*tamtéž*).

76 Záznam rozhovoru s Jiřím Černickým, interview vedla Petra Schindler-Wisten 26.1.2018 v Praze (*tamtéž*).

ovlivnit studenty, můžu ovlivnit lidi prostě tím, co vydávám a co jim spíš pomůžu, než aby je otráвило, že to je prostě špatný. (...) Je to služba. Politika je služba lidem, jo? Já se snažím sloužit lidem tím, že dělám ty knížky, co nejlíp umím, aby jim opravdu pomohly.“ (Stanislav Juhaňák)⁷⁷

„Myslím si, že to byl pro mě formativní zážitek, že jednak se člověk musí o svoje věci postarat sám a nemůže čekat na to, že mu někdo něco přinese na zlatém tácku. A jednak, budu mluvit frázovitě, svoboda a demokracie, to jsou pro mě nezpochybnitelné hodnoty, daleko důležitější než jakýkoliv finanční profit. Ostatně to, že zůstávám ve škole, s tím možná souvisí.“ (Radek Kotlaba)⁷⁸

Tyto výroky lze samozřejmě chápat jako poměrně obvyklou lidskou snahu dodat smysl své práci. Ve spojení s významem revoluce v životech bývalých studentských revolucionářů a s jejich různými občanskými aktivitami se však nabízí zamyšlení, zda se tu nejedná ještě o něco jiného, a sice o jednu podobu aktualizace a transformace konceptu „nepolitické politiky“ v demokratickém režimu. Jestliže se jednotlivec nechce z jakéhokoli důvodu zapojovat do politiky aktivně v onom tradičním smyslu (nechce vstupovat do strany a ucházet se o moc), ale zároveň nechce ani čekat, až mu skončí pracovní povinnosti, aby mohl ve volném čase v rámci svých občanských aktivit nějak ovlivňovat svět kolem sebe, nabízí se propojení profesní činnosti s takovouto nepragmatickou orientací jako logická volba. Rozpracování této otázky je spíše úkolem pro nějaké filozoficko-sociologické pojednání, prozatím si však dovoluji alespoň říci, že nejsilnější je tato tendence opět v první, případně druhé skupině – tedy mezi narátory spíše idealističtějšími (jeden z nich v citovaném výroku mimochodem přímo opakoval Havlovu proslulou sentenci o politice jako službě) – zatímco ve třetí skupině, kterou lze označit za pragmatičtější a skeptičtější a jejíž vztah k sametové revoluci je svým způsobem nejslabší, se i poměr k zaměstnání jeví odlišně. Hlavní prioritou tu sice opět může být určitá míra svobody v práci, ale na rozdíl od „idealistů“ tito „pragmatici“ neřeší primárně pocit smysluplnosti svého konání, ale spíše materiální zabezpečení, které jim přináší.

Vraťme se však k otázce explicitně politického, respektive stranického angažmá u studentů a studentek z listopadu 1989. Ve výše citovaném úryvku z rozhovoru s Jiřím Voráčem zazněla domněnka, že se po revoluci nebyli schopni či ochotni zařadit do politických struktur, jelikož si chtěli hlavně užívat svobody. Jiní narátoři jdou ještě dále. René Hába na dotaz, zda si myslí, že by on a další bývalí studentští revolucionáři měli hrát nějakou roli v politice, odpověděl:

„To je těžká otázka. My, ti iniciátoři? Dneska jsme padesátníci. Tak *de facto* teď bysme měli takzvaně vyžrát a být... Ale bohužel my jsme prostě do té politiky

77 Záznam rozhovoru se Stanislavem Juhaňákem, interview vedla Lenka Krátká 28.2.2018 v Praze (*tamtéž*).

78 Záznam rozhovoru s Radkem Kotlabou, interview vedla Petra Schindler-Wisten 28.5.2018 v Mladé Boleslavi (*tamtéž*).

nastoupili moc brzy. A dokonce i před tím věkem pětadvaceti let, když byl rok 1989, takže ten okruh, který já znám ... my už toho máme prostě opravdu nad hlavu.“ (René Hába)⁷⁹

Tato kombinace významu svobody a zároveň možná příliš rané zkušenosti s politikou – zkušenosti silné natolik, že v politice narátoři nechtěli (minimálně na celostátní úrovni) příliš dlouho setrvat – se vine velkou částí rozhovorů, takže by se mohlo až zdát, že Havlovo volání po zapojení do politiky u studentských revolucionářů z listopadu 1989 vyznělo do prázdna. Ukazuje se však, že je tomu spíše obráceně: Havel přece volal zejména po tom, aby se lidé zapojovali do místní samosprávy, aby budovali demokracii odspoda. A to je naopak princip, který se u našich narátorů očividně ujal velmi dobře. Není to vlastně ani tak překvapivé, neboť jim umožňuje daleko lépe skloubit politické působení s vlastním zaměstnáním a kultivací svého okolí:

„Člověk pochopitelně vnímal všechno to, co se dělo v politice, možná to tak měla většina nás studentů, kteří jsme prošli listopadem 1989 a nějak se třeba zpočátku angažovali i v místech svých bydlišť. (...) Vlastně dodnes jsou to ti [první studenti narátorky], kteří se výborně prosadili a kteří pro ten region opravdu něco udělali. A protože jsem v tom viděla velice smysluplnou věc, byla to pro mě motivace se tomu věnovat a zůstat tady [v Ústí nad Labem].“ (Michaela Hrubá)⁸⁰

„Protože jsem měl pocit, že té obci něco můžu dát, tak jsem na to kývl a byl jsem dva a půl roku místostarostou.“ (Miloš Korhoň)⁸¹

„Já se musím věnovat politice, nebo spíš té společenské angažovanosti zezdola. To znamená, že já si tady hovím v Praze 6, vydávám si tady svůj leták, svůj časopis, vydávám si tady jeho internetovou verzi, což je zpravodaj, který přináší zprávy, které v jiných médiích buď jsou velmi malým písmem na velmi zadních stranách, nebo tam nejsou vůbec.“ (Milan Podobský)⁸²

„Tehdy jsem byl v zastupitelstvu obce, měl jsem pocit, že pro to děláme, co se dá, na té úrovni, co můžete ovlivnit jako občan, člen, obyvatel. A to ve mně

79 Záznam rozhovoru s René Hábou, interview vedla Veronika Pehe 13.9.2018 v Praze (*tamtéž*).

80 Záznam rozhovoru s Michaelou Hrubou, interview vedla Petra Schinbler-Wisten 8.8.2018 v Ústí nad Labem (*tamtéž*).

81 Záznam rozhovoru s Milošem Korhoňem, interview vedla Veronika Pehe 25.5.2017 v Olomouci (*tamtéž*).

82 Záznam rozhovoru s Milanem Podobským, interview vedla Pavlína Havlová 12.9.2017 v Praze (*tamtéž*).

Studentští revolucionáři z listopadu 1989 na akci „Deset let poté“ v pražském Rock Café. Zleva Jan Bubeník, Igor Chaun a Martin Mejstřík (Sbírky Centra orální historie ÚSD AV ČR, v.v.i. v Praze)

zůstalo. Ale opadla mně ta odpovědnost, [jako že jsem] nositel revoluce, nositel svobody. Ale měl jsem to v sobě, máte pravdu, bylo to tak.“ (Ivo Luňák)⁸³

Většinová nelibost vůči aktivnímu angažmá v celostátní stranické politice a mnohem větší příklon k nesvazující občanské společnosti a případně politice na místní úrovni pod vlivem myšlenek Václava Havla se ostatně projevily už v předchozích pokusech našich narátorů a narátorek nějakým způsobem navázat na studentskou aktivitu z roku 1989. Nejmarkantnější je to v případě výzvy „Děkujeme, odejděte!“, následného „Impulsu 99“ a malých stran Cesta změny a Naděje, které se zrodily o dva roky později. Tyto iniciativy se nesly na vlně znechucení z takzvané opoziční smlouvy mezi Zemanovou sociální demokracií a Klausovou Občanskou demokratickou stranou, která v očích mnohých zosobňovala nešvary tradičního politického stranictví, a touhy po restituci morálních kritérií i občanského étosu v politice. K nápravě obecných poměrů měla tehdy mimo jiné dopomoci kandidatura nezávislých,

⁸³ Záznam rozhovoru s Ivo Luňákem, interview vedla Petra Schindler-Wisten 10.7.2018 v Praze (*tamtéž*).

nestrannických osobností do Poslanecké sněmovny i Senátu, případně jejich angažmá ve vládních funkcích. Avšak podobně jako když se v roce 1989 studentští aktivisté spojili proti společnému nepříteli a posléze se v rámci demokratické plurality názorově rozešli, bylo tomu tak i o zhruba desetiletí později, kdy své představy a veřejný zápal nedokázali přetvořit v životaschopný politický projekt:

„Ono to bylo v médiích stejné jako ve společnosti – v roce 1989 jsme se všichni shodli, že nechceme to, co je. Myslím, že to nechtěl vůbec nikdo, ani levičáci ne, aspoň ne v té podobě. A pak najednou nastala nutnost formulovat, co chceme, a najednou jsme začali s překvapením zjišťovat, že každý chce něco jiného.“ (Vlastimil Ježek)⁸⁴

„Ale úplně to (že nevytvořili úspěšnou politickou stranu na základě manifestu ‘Děkujeme, odejděte!’ – pozn. autorky) nevnímám jako chybu, protože si myslím, že my skutečně asi nejsme moc utváření pro to, abychom dělali standardní stranické struktury. Asi to nebudeme nikdy umět. My to jsme schopní vymyslet, občas zazlobit, občas někde něco provést nebo upozornit.“ (Leoš Motl)⁸⁵

A zdá se, že ani dnes, vpředvečer třicátého výročí sametové revoluce, kdy v jejím připomínání zřejmě bude citelně rezonovat současné napětí ve společnosti, není společný jmenovatel, který by někdejší studentské revolucionáře – pokud by se k tomu odhodlali – svedl dohromady a na němž by mohli založit nějakou společnou politickou platformu. Na jedné straně přitom vyjadřují naději, že společnost načerpala od původního impulzu v listopadu 1989 dost protilátek, aby se mobilizovala v případě skutečného ohrožení demokracie. Na druhé straně ale pociťují (se sebekritickým akcentem) obavy, že jen příležitostné vzepětí občanské aktivity by nemuselo stačit:

„Já nechci být falešný optimista, ale myslím si, že odkaz je v tom, že lidé se sami stanou ‘blanickými rytíři’, že když je zle, tak udělají změnu sami. To si myslím. Proto jsem také říkal, že jsem dnes optimista, protože už vidím zárodky toho, že se možná opravdu začíná něco měnit. Ještě jsme neklesli tak hluboko, aby se společnost aktivizovala masově. Zatím jsou to jenom takové náznaky.“ (Marek Pivovar)⁸⁶

84 Záznam rozhovoru s Vlastimilem Ježkem, interview vedla Veronika Pehe 4.4.2017 v Praze (*tamtéž*).

85 Záznam rozhovoru s Leošem Motlem, interview vedla Lucie Marková 20.3.2017 v Plzni (*tamtéž*).

86 Záznam rozhovoru s Markem Pivovarem, interview vedla Jana Wohlmuth Markupová 20.2.2018 v Praze (*tamtéž*).

„Prokletí celé naší generace je pohodlnost. My si říkáme, že zasáhneme, až bude potřeba. Aby ale nebylo pozdě.“ (Jiří Křečan)⁸⁷

Mezi našimi narátory a narátorkami lze bezesporu nalézt i výjimky: Marek Benda zasedá v Poslanecké sněmovně již od roku 1990 (s krátkou přestávkou mezi lety 2002 a 2004), Jiří Dienstbier mladší je senátorem, a dokonce kandidoval na prezidenta v první přímé volbě. Je ale nutné dodat, že oba pocházejí z disidentských rodin a sametová revoluce pro ně neznamenal na rozdíl od většiny ostatních první vážnější kontakt s politikou. Pavel Žáček je poslancem od roku 2017, v týchž volbách kandidoval za Občanskou demokratickou stranu i Michal Sedláček a Jarmila Levko za Starosty a nezávislé. Ivan Langer byl v letech 1996 až 2010 poslancem a současně v určitých letech ministrem vnitra, místopředsedou ODS i Poslanecké sněmovny. Dana Běrová byla ministryní informatiky v letech 2005 a 2006, Martin Mejstřík senátorem v letech 2002 až 2008. Monika MacDonagh-Pajerová byla v roce 2002 zvolena předsedkyní již zmíněné strany Naděje.

Přesto přese všechno se jedná o ojedinělé případy politických kariér a až na několik výjimek spíše o krátkodobější pokusy zakotvit v politice. V současnosti se – až na první tři zmíněné – naši narátoři aktivní celostátní politice vyhýbají; a přestože s ní nejsou většinou spokojeni a vstup do ní v různé míře čas od času (zejména příslušníci první skupiny) zvažují, stále jako by jim v tom něco bránilo. Jako by nechtěli riskovat ztrátu svobody a nezávislosti, ale také jako by nechtěli podruhé přejímat tak viditelnou a důsaznou společenskou zodpovědnost, když už si ji tak či onak s sebou nesou již od sametové revoluce.

Jako by jim zkrátka stále více vyhovovalo vystupovat jako strážce (občan) než jako strážení (politik).

Závěrem

Na počátku tohoto výzkumu mě zajímalo, jaký může mít úspěšná snaha o změnu společenských poměrů vliv na životy jednotlivců, kteří ji iniciovali. Sama jsem se přitom původně domnívala, že vliv této zkušenosti – o to významnější, že přišla už na prahu jejich dospělosti – bude patrný zejména v individuální rovině. Jinak řečeno: že někdejší studenti a studentky z listopadu 1989 budou v daleko větší míře zdůrazňovat možnosti, které se jim díky úspěchu sametové revoluce otevřely v osobním životě – ve studiu, profesním uplatnění, cestování a podobně – než ve sféře společenské a veřejné. Přestože v rozhovorech, které jsme s nimi vedli, žádná oblast jejich soukromého života nebyla opomenuta, bylo až překvapivé, jak často naši narátoři a narátorky hovořili o tom, že zkušenost revoluce pro ně v životě znamená téměř až závazek, aby se nadále zajímali o veřejné dění, vyslovovali se

87 Záznam rozhovoru s Jiřím Křečanem, interview vedla Veronika Pehe 20.9.2017 v Praze (*tamtéž*).

k němu a cítili zodpovědnost za jeho stav. K této zodpovědnosti se přitom hlásili, aniž by sami zastávali pozice, ze kterých by jej mohli přímo ovlivnit.

Tento rozpor je patrný nejen v rozhovorech, které jsme s bývalými studentskými revolucionáři pořídili, ale taktéž v jejich porevoluční (částečně) společné veřejné činnosti. Nejnapadnějším příkladem je tu iniciativa „Děkujeme, odejděte!“: v roce 1999 chtěli výrazněji ovlivnit politickou scénu, když vládnoucí establishment vyzvali k odchodu, ale zároveň se zdráhali předložit konkrétní politický program, který by mohl přinést změnu poměrů, jež kritizovali.

Nejinak tomu bylo i o necelých dvacet let později, když jsme rozhovory nahrávali. Většina našich narátorů a narátorek sice dávala najevo nespokojenost se stavem české politické scény, nicméně současně odmítala jakékoli vlastní politické angažmá, a tím i možnost věci měnit zevnitř. Daleko spíše jim vyhovovalo držet se mimo stranickou politiku a působit v rámci široce pojímané občanské společnosti, k níž se vesměs explicitně hlásili.

Na základě uskutečněných rozhovorů považuji za opodstatněnou hypotézu, že klíčovým inspirátorem těchto postojů, které někdejší studentští revolucionáři většinou dlouhodobě zastávají, byl Václav Havel jakožto určující osobnost sametové revoluce a jeho teze o silné občanské společnosti coby fundamentu politické demokracie. Jestliže však Havel vystupoval pro naše narátory a narátorky (zejména z první skupiny) mnohdy i jako vzor, jak si vysvětlit, že se jej nesnažili následovat v politické dráze, která byla završením jeho občanské angažovanosti z doby komunistického režimu? Sám Havel sice občanskou společnost vyzdvihoval i na úkor politických stran, nicméně sám koneckonců do politiky aktivně vstoupil a setrval v ní třináct let jako prezident, přičemž se musel naučit pohybovat v mantinelech daných stranickým politickým systémem.⁸⁸

Iniciační zážitek revoluce většině našich studentů a studentek na jedné straně dokázal, že usilovat o změnu společenských poměrů má smysl a že kolektivní odhodlání a vynaložená energie se mohou přetavit do historického vítězství. Na druhé straně se před nimi naplno rozevřel prostor osobní svobody, který poskytoval rozmanité možnosti seberealizace. Pocit odpovědnosti za další vývoj věcí obecných, který se v nich s revolucí zrodil, spolu s Havlovým konceptem aktivního občanství nemusel ústít do usilování o moc v politické soutěži, ale mohl se celkem přirozeně vtělit do výkonu občanského povolání, jehož smysl tkví mimo jiné v kultivaci okolního prostředí a jenž díky tomuto přesahu poskytuje vnitřní satisfakci. Naplnění revolučních ideálů a jejich praktické zajištění pak mohli účastníci studentské stávky z listopadu 1989 přenechat spíše svým starším „souputníkům“, zejména nedávným disidentům.

88 Rozbor myšlení a politické dráhy Václava Havla by mohl ukázat, nakolik dilema mezi nepolitickou a „politickou“ politikou bylo přítomné u něj samotného a jak se projevvalo v jeho konkrétních textech, strategiích a postojích, které nacházely odezvu také u někdejších studentských revolucionářů. Sledování této linie by však příliš vybočilo z hlavního tématu tohoto článku.

Když postupem času někdejší autority garantující revoluční ideály začaly z politiky odcházet, před studentskými revolucionáři o to naléhavěji vyvstávala otázka, zda by se neměli sami ucházet o jejich místa. Zároveň se však – alespoň dle dostupných pramenů soudě – začalo proměňovat jejich vnímání společenského vývoje. Zatímco vzpomínky našich narátorů na devadesátá léta prozrazují určité prvky fukuyamovského přesvědčení o konci dějin, o dvacet let později již chápou, že život v demokracii je složitější, než se krátce po revoluci domnívali. Uvědomují si, že demokracie není bez chyb a že ani osobnosti jako Václav Havel jim nedokázaly zcela zabránit.

Bývalí studenti a studentky se tak opět ocitají v situaci, kdy na jedné straně často hovoří o nutnosti havlovské občanské angažovanosti, na straně druhé ale jako by byli s Havlem v rozporu, když se politických funkcí záměrně – až na výjimky – straní. Sami si toto dilema dost možná uvědomují a nacházejí pomyslnou třetí cestu v o to silnější realizaci skrze své povolání. Téměř se nabízí interpretovat tento jejich přístup jako novou variaci na nepolitickou politiku v demokratickém režimu.

Z našich rozhovorů lze vyvodit nakonec ještě pravděpodobný vysvětlující závěr, že se ve studentech a studentkách z roku 1989 mísí dvojí zodpovědnost: zodpovědnost revoluční jakožto někdejších studentských aktivistů, iniciátorů změny starého režimu, a zodpovědnost občanská jako spolutvůrců nového režimu, která se formovala pod intelektuálním vlivem Václava Havla. A tato dvojí morálně-politická zkušenost je pro ně natolik silná, že již nechtějí do třetice přebírat zodpovědnost za věci veřejné a svůj pocítovaný „závazek vůči společnosti“ naplňují jinak.

V době rozhovorů, které jsme natáčeli v rámci tohoto časosběrného projektu, se naši narátoři a narátorky nacházeli zhruba ve věku Václava Havla, když se stal prezidentem. Jako historička sice nemohu predikovat, jakou cestou se v budoucnu vydají a zda si uchovají svou distanci od světa (velké) politiky, anebo je naopak příští události vtáhnou do jejích turbulencí. Jisté však je, že spolu s výzkumným týmem máme ambici jejich životní dráhy i napotřetí – po dalších patnácti či dvaceti letech – zaznamenat.

Studie vznikla v rámci řešení projektu Grantové agentury ČR 410/17-14167S „Studentská generace roku 1989 v časosběrné perspektivě: Životopisná interviews po dvaceti letech (2017–2019)“.